

PÜNKÖSTI ÁRPÁD

Egyperces Fischerek

Az Aachenben élő 1936-os, kolozsvári dokumentumfilmes Fischer Istvánról csak újságportrét szándékoztam írni, öt órán át mégsem álltunk fel az asztaltól. Azóta beszélgetéseink már tízszer ennyire rúgnak. Mindig filmes akart lenni, de az illegális kommunista szülők gyermekét elzavarták Leningrádba politikai gazdaságtant tanulni. 1956 után hazavágták, utána öt éven át csak lakatosként dolgozhatott Kolozsváron. Aztán Bukarestben befejezte a közgazdaságit, majd elvégezte a filmművészetit. A román tv munkatársa lett. 1973-as disszidálása után német filmesként a nagyvilág számos szögletébe eljutott. Filmjei tekintélyes része a kelet-európai országok, illetve Oroszország és a szovjet utódállamok Nyugaton alig ismert életét mutatta be, és olyan nagyságok portréját készítette el, mint Braham, André Kertész vagy Soros György. Életéről, történeteiből könyvet írok, ebből áll itt egy részlet.

Seggtörlés fúvószenekar nélkül. 1970-ben kiküldtek Naszód megyébe almaszüretet filmezni. Ott voltak a legjobb állami, szövetkezeti gyümölcsösök. Forgató közben elterjedt a hír, hogy Ceaușescu elvtárs a környéken vadászik – az országban mindenfelé volt vadászkastélya, összesen vagy húsz –, mire a Naszód megyei pártvezetőség elhatározta, felvonulást szervez a Termés Napjára. Bemutatják a megye szocialista mezőgazdaságának hallatlan sikereit, hátha maga az Elvtárs is eljön. Felvonulás, megyei díszemlény, boldog parasztok, szajréval rakott szekerek. Készítettek jelképes kirakat-teherautókat is – ebben a románok szakértők! –, telerakva almával, körtével, minden földi jóval. Az emlény mellett fúvószenekar fújta az indulókat. Persze Ceaușescu oda se dugta az orrát. Az állattenyésztés óriási eredményét bemutató teherautó oldalait lenyitották, és a gyönyörű nikkelezett korláthoz ki volt kötve egy szuper tehén, gigantikus tőgygyel, mellette állt a zootechnikus, keményített fehér köpenyben. Én ugyan kamerával a kezemben álldogáltam, de a rendkívüli eseményről lemaradtam, olyan gyorsan és váratlanul történt.

A tribün előtt a technikus kihúzta magát, a dísztehén pedig felemelte a farkát és hatalmasat szart az elvtársak orra előtt. Ezen legfeljebb mosolyogni lehetett. Ám a díszmarha keményített köpenyes óre rettenetesen zavarba jött tehene csúfsága miatt, és felkapva egy marék szalmát, felemelte a tehén farkát és kitörölte

a seggét. Kitört a röhögés, a fúvószenekar egy disszonáns akkorddal leállt, és dülögölve hahotáztak. Az elvtársak is úgy nyertek, majd leestek az emelvényről.

Nyíló és csukódó székely kapu. Románia szovjet mintára tartományokból állt, aztán a tizenhat tartományt felszabdalták negyvenöt megyévé, és kiadták a stúdióknak, hogy minden megyéről készítsenek filmet. Nekem kettő jutott: Fehér megye, Gyulafehérvár és környéke, meg Déva. Viszont Barta Gabi barátom készítette a székelyföldi megyéket, meg is gyúlt velük a baja. Mert a film azzal kezdődött, hogy kinyílik egy díszes székely kapu, és a film végén a kapu becsukódik. Elővették Gabit, hogy mit akar ezzel mondani: a székelyek elzárkóznak a többi lakostól, vagy azért csukódik be az a kapu, hogy a románok kint maradjanak? Ilyen baromságokkal piszkálták. Én nem láttam a filmet, a francot se érdekelte ez a propaganda. De ez is megvan az archívumban, biztos össze lehetne szabdalni valamit belőle, mert a dokumentum mindig dokumentum.

Nem létező filmek díjai. A dokustúdióban én maradékokból készítettem két filmet – teljesen kéz alatt. Olyan jó társaság volt, hogy a vágók, a hangmérnökök, a zenei rendezők hajlandók voltak egy újonc keze alá dolgozni ingyen is. Aztán a nem létező filmjeim véletlenül létezővé váltak, az egyikért megkaptam az év legjobb dokumentumfilmje kritikusi díjat, a másodikkal pedig meghívtak Oberhausenbe. Ennek is köszönhető az emigrálásom.

„Maradék” a fesztiválon. Az oberhauseni erősen baloldali fesztivál a mai napig, és azt akarták, hogy minden szocialista ország szerepeljen. A filmem nem volt még öt perc sem, ám a vetítés után rendre azt mondta mindenki, hogy tizenöt perc. Négy-öt méteres maradékokra készült a legnagyobb bukaresti piacon, az Oboron. A főszereplő egy személymérleges bácsi, aki húsz baniért mérte volna meg az embereket, ha ment volna hozzá bárki is. Ott töltötte az egész napját, ott ette a sajtos kenyeret zöldhagymával, ásított szegény, és közben a mérlegre kötött görbe vassal szüntelenül verte annak a fehér oszlopát; ez volt a reklám. Mégsem akadt páciense. Miután elég sokáig mutattam őt, az első gépmozgás behozta a tőle húsz méterre álló automata mérleget, mindenki annál méretkezett. A második svenk visszatért az öregre, akinek már csak a hült helye volt, eltűnt, csak a hang maradt, a reklámja. Ennyiből áll a film, egy kis montázssal megkavarva: rávágtam Dürer Apokalipszisének négy lovasát, ahol az első szintén egy mérleget visz. Kínjukban végül ezt választották ki Oberhausenbe. Előzőleg kihirdették a stúdióban, hogy aki úgy gondolja, hogy benevezne, szóljon. Lejött válogatni a német fesztiváligazgató Hilmar Hoffmann, aki később nagy fejes, az összes Goe-the Intézetek főigazgatója lett. Az én filmem csak kétszalagos formában volt meg, külön a hang és külön a kép, és szó se volt arról, hogy bemutatják. A válogatást úgy képzeld el, hogy a vetítőben két gép van, az egyiket elindítják, a másikat már fűzik is be, és Hilmar Hoffmann ül a vetítőteremben és nézi maximum másfél percig a filmet, hogy lássa, hogy miről szól, aztán felemeli a kezét a gép elé,

hogy leállítsa, mert nem érdekli. Akkor indul a másik vetítógép, és lehet, hogy már harminc másodperc után leállítja azt is. Így egy délután alatt átment ötvenkét benevezett filmen és utána szomorúan ránézett az igazgatóra, és megkérdezte: mit tegyek, ezeket nem vihetem a fesztiválra. Oberhausenben értettem csak meg, hogy miért nem. Ez egy hippi hely, ahol az volt a szokás, hogy elkezdtek ordítani: ki hozta ide ezt a szart, dugja ki a képét színpadra, aki ezt merészelte. Scheisse, scheisse! Ha német film volt, akkor azt kiabálták, hogy deutsche scheisse, tehát tényleg nem vihetett akármit, mert belevágják a pofájába, hova tette az eszét, a szemét. Szóval miután az ötvenkét benevezett filmet elutasította Herr Hoffmann, a stúdióigazgató Moldován Arisztid kínjában, azt mondta, hogy van még itt egy kísérleti kópia. És ez megfelelt. Ettől mindenki boldog lett, mégiscsak akadt egy film, és Románia is képviselve volt.

A mérleg mérlege. Nem haraptam soha a kitüntetésekre, a jó kritikákra, dicséretekre, mert mikor végre kiengedték a piacra a mérleges filmemet, felejthetetlen élmény ért. A dokumentumfilmek kiegészítő műsorban mentek a mozikban. Tiszta lutri volt – a filmterjesztős ismeretiségektől is függött –, hogy milyen filmekkel kapcsolták össze, hiszen ezen múltak a tantiemek. Ha kevés pénz járt is ezért, de ha egy jó film mellé rakták, sok kicsi sokra ment. Látom ám, hogy a filmem az egyik legnagyobb bukaresti moziban együtt fut egy amerikai cowboy-filmmel. Na, ez ugyan jó a pénztárcámnak, de rossz a filmnek. Mert aki beül amerikai cowboy-filmre nézni, és a híradó után még ezt a kis etűdöt is az orra alá dörgölik, dühöngeni fog. Egy kora délutáni telt házban elbújtam a kakasülön látni a bukást, mert meg voltam győződve, hogy kifütyülik a *Mérleget*. A filmbe nemcsak hogy nem kiabáltak bele, hanem a végén megtapsolták, ami ritkaság volt. Abban a pillanatban tudtam, és mai napig biztos vagyok benne: ennél nagyobb sikerem soha nem lesz. Annál többet nem kaphatok, hogy ez a cowboy-filmre éhes társaság megtapsolja ezt az egészen kicsi filmet, a többi le van szarva. Azt díjazhatták, hogy elütött attól, amihez szoktatták őket. Nem volt benne se szöveg, se politika. Provokálta a nézőt, hogy értse meg, miről van szó.

Kamu-meghívás, gumi-dátum. A Román Filmművész Szövetség tizenegy tagú delegációt küldött a fesztiválra, de nekem, bár meghívott voltam, nem akartak útlevelet adni. Felindulva elmentem Bodor Palihoz, hogy ha én millióknak csinálhatok tévéfilmeket, de nem szabad kiutaznom Nyugatra, akkor beadom a lemondásomat. Mire Pali rám nézett és azt mondta: és akkor mi van? Azt hiszed, összedől a világ? Senkit sem érdekel a te lemondásod, de ha nekem megígéred, hogy visszajössz, megpróbálok beszélni az elvtársakkal. Megígértem, úttörő becszóra. Nem tudom, kivel kellett beszélnie, mindenesetre az ő szavára megkaptam az útlevelet. És be is tartottam az ígéretemet, kint voltam tíz napig a fesztiválon, utána húsz napig tekeregtem Nyugaton, elmentem három napra Párizsba is, és visszatértem. Akkoriban, ha valaki visszajött Nyugatról, a stúdióban azt kérdez-

ték tőle: mi van, jöttél kulturális menedéjogot kérni? Jöttem, jöttem, de sikerült egy ismerősön keresztül elintézni a saarbrückeni stúdióban, hogy küldjenek nekem egy kamu meghívólevelet. Meg is tették, és megint csak szerencsém volt azal, hogy a menedzsernek, aki ezt a levelet megírta, cseh felesége volt és jól ismerte a népi demokratikus trükköket. Az egyik az volt, hogy addig húzták az időt, amíg lejárt a meghívás dátuma. Ezért ő gumi-meghívást küldött, dátum nélkül. Én nem kérhettem a kiutazást, csak a főszerkesztőm, Bodor Pali. Beindult újra a gépezet. Háromszoros szerencsém volt: Bodor Palinak köszönhetően ugyanis háromszor került a központi bizottság propagandatitkára elé a kiutazási kéresem, aki kétszer elutasította...

Letopiset – a legújabb kori krónika. A dokumentumstúdióban volt egy furcsa külön osztályocska. Románul az volt a neve, hogy Letopiset – a középkori krónikákat nevezték így. Ez a szekció egyetlen egy szerkesztőnőből állt, és kétféleképpen készültek ide anyagok. Egyrészt felülről jött az utasítás, hogy ezt és ezt filmezzétek le. Operatőrt rendeltek a repülőtérré, mert X. miniszter Koreába utazott, vagy hasonló marhaság, amit nyilvánvalóan csak azért kellett megörökíteni, hogy az illető elvtárs megtisztelve érezze magát. E krónika-redakció anyagait elvben soha nem használták fel, vágatlanul archiválták, dokumentumként az utókornak... Ha akadt valami érdekes dolog, lehetett javasolni, hogy minden eshetőségre számítva filmezzük le. Rendben, elhasználhatsz kétszáz méter filmet, de bemutatásra nem kerül, csak az archívumba. Ilyeneket én is csináltam, mégpedig Barta Gabival együtt. Említettem már az orosztanáromat, a Katona nevű péket, aki egy fél évig maszekolhatott. Egy ilyen krónikás túránkon Gabival lefilmeztük Katona épp működő pékségét, és akkor megmutatott nekünk egy levelet a 18. század végéről. Mikor II. József császár átutazott Kolozsváron – mert vagy kétszer lement Szebenig – Katona szamosújvári pékmester őset berendelték Kolozsvárra, hogy ő süsse a császárnak a reggeli zsemlét. Ilyen nagy múltú pékcsalád volt az övé, csak orosztanárnak volt csapnivaló szegény.

Ady, Csinszka és Gogáné. Ebben a túrában elmentünk például Csucsára, a híres kastélyba, ahol Csinszka meg Ady lakott, amit aztán a politikus, költő, színházi szerző, újságíró és fordító Octavian Goga vett meg a Boncza családtól. Goga énekesnő özvegye, Veturia, a bayreuthi Wagner-fesztiválok fellépője igazi nagyszony volt. Csak később tudtam meg, hogy a romániai német kémszolgálat principálisát is „tisztelhattük” benne. Róla hangfelvétellel forgattunk, pedig ezek az archív anyagok általában hang nélkül készültek. A néni játszotta, hogy süket, kérdéseinkből csak arra válaszolt, amire akart. A kissé fasiszta Octavian Goga két hónapig miniszterelnök is volt, csak az első román zsidótörvény meghozására futotta, mert meghalt valami szívbetegségben. A neje hatalmas síremléket építtetett neki, a rajta látható mozaikképet éveken át ő rakosgatta ki saját kezűleg. Kérdeztük, látta-e itt Adyt meg a Csinszkát, és nagyon csúnyákat mondott. Sze-

rinte a Boncza család soha nem engedte be a házba ezt a szifiliszes költőt, ő Csinszkával együtt a cselédházban lakott. Azt hiszem, ez nem így volt. Ez a felvétel is megvan. A kastély ma Goga-múzeum – ott van eltemetve –, azóta persze a neje is meghalt. Érdekes volt a beszélgetés, mert ő valóban nagyasszony volt, nemcsak játszott. Meghívott ebédre bennünket, a hihetetlen hosszú asztal mellett egymástól három-három méterre ültünk hárman. A szolgálólány behozta a leveses tálat, letette az asszonya elé, majd mindegyikőnk tányérját odavitte és miután a nagyasszony szedett nekünk, visszahozta. Mire mindez kész volt, már a leves ki is hűlt – de megadta a módját. Ebéd közben egyszer csak megkérdezte, hogy az urak közül ki ért a technikához? Gabi rám mutatott, hogy én. Akkor az úr jöjjön velem. Bevitt a hálószobájába: kérem, itt van ez a modern Grundig magnetofon, amit ajándékba kaptam a Wagner családtól, erre mondom el az élettörténetemet. Szeretném tudni, helyesen csinálom-e a felvételt. Bekapcsolta a magnót, bekapcsolta a felvételt. Tökéletesen csinálta, nem kellett kiigazítanom. Érdemes lenne utánajárni, hogy mi lett a felvételeivel, mert mint mondtam, később megtudtam, hogy ő volt a német kémiszolgálat romániai megbízottja. De a mi filmünk megvan a román Filmarchívumban, a katalógusban magam is láttam. Mikor a Varjúróp-tetés című filmet forgattuk, akkor elmentünk az archívumba, vittünk a hölgyeknek pralinét és ők mindent megmutattak. A krónikaszerkesztőség külön katalógusa ekkor már számítógépen volt.

Ady, Goga, Tessitori Nóra. Goga antiszemizmusát barátja, Ady már 1913-ban bírálta a Nyugatban. Egyébként forgattam – Marosi Ildikó segítségével – egy portrét Bodornak az egykori őstűjságíró, színi direktor és párbajhős Kőmives Nagy Lajosról *Nehéz emlékezés* címmel. Nem sokkal a halála előtt ő a feleségéről, Tessitori Nóra szavalóművésznőről, a híres „mondóasszonyról” mesélt, akit többek között Babits és Kosztolányi is nagyra tartott, Ferenczy Béni, Thorma, etc. portrézta. Nóra néni a húszas években szavalóest-körutakat tartott Erdély-szerte. Szatmáron egy román rendőr letartóztatta, mivel Petőfi Csalogányok és pacsirták című versét irredenta uszításnak tartotta. Ezért Octavian Goga kézírásos, magyar nyelvű levélben kért bocsánatot Tessitori Nórától, a filmben a levél fakszimiléje bevágva, szövegét felolvassák. A film olyan siker volt, hogy még Sütő András is megdicsérte valamelyik lapban, hogy az erdélyi kultúra ismeretlen rétegei bukannak fel benne. Mutattam a Dunásoknak, hogy ki lehetne egészíteni és használni – nem érdekelte őket... Goga egyébként valahol megírta, hogy szerinte a zsidók valóban a föld sója, a baj csak az, hogy Romániában a sótartó beborult a levesestálba...

A templom, ahol pohárral harangoznak. 1967-ben visszamentem a gyárba kamerával, és leforgattam egy 45 perces dokut a Technofrigról. Arról, hogy van itt néhány ember, aki beleöli az életét a gyárba, 12–18 órát itt tartózkodik, és mi marad az egészből? Egy rakás vas, abba ölik bele magukat. Többek között

Vrannai Gyuszi bácsit is meginterjúvoltam, ő kérdezte annak idején tőlem, hogy tudnak a zsidók mindent elintézni. Gyuszi bácsi, mit csinálsz vasárnap, mikor nem jössz be a gyárba, érdeklődtem, mert sokan bejártak vasárnap is. Néha elmegyek abba a templomba, mondta, ahol pohárral harangoznak, és megiszok egy sört a barátaimmal.

Bodor elődje, Molnár Vilmos bácsi, idősebb rádiós munkáskáder még ott volt párhuzamosan Bodorral, amikor ez a film elkészült, és az átvétel végén odajött hozzám könnyekkel a szemében, és azt mondta, hogy Pista drága, én a munkásosztályról ilyen szép filmet még sose láttam, de én nem engedném adásba. Miért, Vili bácsi? Hát mit szól egy külföldi, ha ezt meglátja? Vili bácsi, hát mi külföldieknek forgatjuk a filmeket? Számomra ez volt az osztályharcos szocialista skizofrenia szembeszökő példája, hogy Vili bácsit a film meghatotta, de könnyekkel a szemében betiltotta volna. Bodor persze nem tiltotta be, lement adásba, és egy hét múlva hívták a központi bizottsághoz, ahol szigorúan felelősségre vonták, hogy micsoda filmeket engedélyez maga, a legutóbbiban is arról van szó, hogy a munkásosztály templomba jár! Mire Bodor azt felelte, úgy látszik, aki monitorizálta az adást, nem tud jól magyarul, mert ott szó sem volt templomba járásról, hanem azt mondta az illető, hogy abba a templomba megy, ahol pohárral harangoznak. Mikor visszajött Bodor, dőlünk a röhögéstől, hogy ekkora marhák minősítik a filmjeinket.

Legyen zsidó háborús bűnös is! A gyári film után az egykori mesterem, Székely Tibi bácsi, Nussbaum bácsival, a „zsidó háborús bűnös” együtt írtak nekem egy levelet, hogy nem gondolták volna, hogy valaha ilyen szép film készül a gyárról és nagyon köszönik. Egyébként Nussbaum bácsi állítólag úgy lett háborús bűnös, hogy egyszer elhatározták a központban, ne csak román háborús bűnös, magyar háborús bűnös, szász háborús bűnös legyen, hanem zsidó is, mert micsoda dolog az, hogy épp zsidó nincs? Csináltak hát. Rásütötték Nussbaum bácsira, hogy kápó volt Auschwitzban. Nem tudom, hogy tényleg kápó volt-e, de ahogy én megismertem, az öreg nagy viccmester volt és a légynek sem ártott. Mindenesetre egy ideig ő is ült, mint politikai fogoly Szamosújváron, aztán kiengették, bejött a gyárba, melózott, és egyszer csak megjelent a gyárban a börtönőre, egy cigány, akit viszont a börtönőrségből rúgtak ki. Ez a cigány hegesztő volt és kovács, rettenetesen csúnyán dolgozott, és Nussbaum bácsi mindig azt mondta: ez az ékszerész és kazánkovács volt a docensem azon az egyetemen, ahol én a tanulmányaimat végeztem.

Csak a zabunkat nem adjuk? Fazekas professzor nagyon jó nevű kolozsvári ortopéd sebészorvos volt. Kitalálta az úgynevezett pseudoartikulációk, tehát a rosszul összeforrt csonttörések javításának új módszerét. Egy műtétét végigfilmeztem. Amikor lementem a laborba és az ellenőrző lányokkal együtt meg akartam nézni az anyagot, az első alkari vágáskor az összes lány kiszaladt. Nem bírták

nézni, hogy folyik a vér. Szintén jó nevű és nagyon népszerű volt Benczédi Sándor székely szobrász, lefilmeztük őt és kolozsvári műtermét is. Rengeteg más magyar vonatkozású dolgot forgattunk még. Többször szóba hoztam a Duna tévéseknek, hogy érdemes lenne valami kis pénzecskét áldozni ezekre az anyagokra, mert a többségük megvan a román filmarchívumban. Oda se figyeltek. És hiába célozgatok ennek-annak, hogy például a Történelmi Filmalapítvány adományozhatna pár garast arra is, hogy ezeket az anyagokat onnan kiszabadítsa. Eszük ágában sincs. Igaz, percre árulják az ilyen anyagot, és elég sokat kérnek, de nagyobb tétel esetén biztos lehetne alkudni. De Erdélyt siratni olcsóbb...

Véres bűnügyek. Megrendelőnk volt természetesen a központi bizottság propagandaosztálya is, meg az isten se tudja, még ki. Néha furcsa rendelések jöttek a krónikaszerkesztőségnek. Például egyszer utasították, filmezzék le a sorban állást olajért. Sorállásra senki sem mert még egy fényképezőgépet se emelni, nemhogy filmfelvevőt. Akkor kiment egy operatőr, lefilmezett 100–120 méter sorban állást, aztán azt is eltették. Talán csak Pavel Câmpeanu tudta volna megmondani, hogy ez miért és kinek kellett, mert ő mindent tudott. A Varjúróptetés című filmben ő is szerepelt, de már nagyon beteg volt, és nem sokkal azután meg is halt. Zseniális ember volt, három-négy nyelven beszélő illegális kommunista. Egy ideig a kb külügyi osztályán dolgozott, és amikor a Ceaușescu-idők elején látta, merre megy a hajó, kitalált magának egy állást: ő lett a rádió és televízió szociológiai kutatóosztályának a főnöke. Ezt az osztályt ő találta ki. Oda elbújt, és vizsgálta a nézettségi mutatókat meg a szociális összetételt, szóval így bekkelte ki az egész Ceaușescu-időt. Eltűnt a színről, eltűnt a pártból, a maga kicsi műhelyében matatott, de mindent tudott. Írt egy nagyon bennfentes párttörténetet – annak megkaptam a kéziratát, azóta megjelent már – „Ceaușescu, a visszaszámlálás éve” címmel. Pontosan tudta, hol, mi történt a román kommunista pártban. Ha élne, talán azt is tudná, ki a fenének kellett anyagok a sorban állásokról vagy a bűnügyi perekről. Voltak nagy visszhangú perek. Egy Szeben melletti faluban élő teherautósofőr egyszer a túráról hazaérve legylkolva találta a kislányát és a feleségét. A szomszédok csak annyit tudtak, hogy cigányok jártak erre. Beszállt a tíztonnás teherautójába, utolért egy vándor cigánytábort, és semmit sem kérdezve a teherautójával vagy háromszor-négyszer keresztülment a szekereken. Nem tudom hány embert taposott el. Ez persze nagy port vert fel, de egy árva szót sem írtak róla, de a perét a párthú rendező meg a párthú operatőrjei állítólag lefilmezték. Ezt az anyagot se látta soha senki. Vagy a Székelyföldön nem tudom már, melyik faluban az egyik székely családot – a feleségét, a felnőtt lányát és felnőtt fiát – terrorizálta a borzasztó alkoholistá apa. Verte az öregasszonyt, randalírozott, kibírhatalan volt. A család elhatározta, hogy elteszik láb alól. A 25–30 éves fiú vállalta, hogy magára veszi ezt a bűnt, de a mama azt mondta: nem, ő már öreg, neki mindegy, legyen a fiúnak élete. A végén a fiú felvette az anyja ruháját, és mikor megint jött a papa randalírozni, baltával szétverte a fejét,

ügyelve, hogy a vére az öregasszony ruhájára fröcsköljön. Utána átöltöztették az öregasszonyt a véres cucba, és hívták a rendőrséget, hogy anyu agyonvágta aput. Csakhogy a törvényszéki orvos egy pillantásra megállapította az ütés erejéből és irányából, hogy az öregasszony nem lehetett a gyilkos, és akkor töredelmesen bevallották, mi történt. A sajtóban erről a perről sem volt egy szó sem. Pedig a nagy érdeklődés miatt állítólag egy domboldalban, szabadtéren rendezték meg, amire rengetegen összecsdültek. Ezt is filmezték, ez az anyag sincs sehol.

Hallucináció és ellopott hang. Talán '69-ben vagy még hamarabb indult Bukarestben a magyar tévéadás. Mikor Bodor Pali odakerült, 1971-ben átcsábított, hogy rendező lehetek, és azt csinállok, amit akarok. Kialakult egy egyezségem vele. A végtelenül hosszú hétfői szerkesztőségi ülések – amiket ő élvezettel tartott, én viszont nem bírtam – tíz-tizenöt percében beszólt a titkárnő, hogy telefonhoz hívnak. Kimentem, és nem tértem vissza. Felkértem másokat is, hogy hívjanak ki, a végén már mindenki röhgött, hogy menetrendszerűen lógok az ülésekről. És Pali ezt eltúrte.

Igazi megegyezésünk volt viszont, hogy semmiféle mezőgazdasági riportot nem bíz rám. Mégis elküldött kolhozriportra Szilágyzoványba. Mondtam, hogy én aszfaltgyerek vagyok, egy tehenet nem tudok megkülönböztetni a bikától, különben sem erre szerződtem. Életében először rám kiabált, hogy elege volt a primadonnáskodásból, fogjam a csoportomat, és induljak. Elmentünk. A téveszelnők jól megtermett nemzetgyűlési képviselő volt. A faluban minden portához tartozott a falu fölötti dombon egy pince, nova szőlőjük volt, aminek a tartós iszogatása némi hallucinálást okoz. Ráadásul szokás volt már a síró csecsemőket is egy kis borba mártott kendővéggel nyugtatni. Nem csináltak ügyet abból, ha egy néni elmondta, hogy járt itt két óriás, vizet ittak a kútból, aztán elmentek. Elcsépelet dolognak számított még Jézus Krisztus megjelenése is itt-ott; integetett és ő sem maradt sokáig. Erről is lehetett volna egy jó dokut forgatni, de javasolni se mertem... Felvittem viszont a nevezetes elnököt a pincék közé a hegyre, és megkértem, hogy mutassa be a háttérben látható faluját. És ő furcsa tájszólásban elkezdte mondani: „Kedves elvtársak, ez itten az én kis falum, Szilágyzovány, azért hívják így, mert nagyon sovány. Háromszázhatvannégy lakosa van, és bár én tudom, kedves elvtársak, hogy mi ilyesmivel nem foglalkozunk, de meg kell mondjam, hogy mind az összes rendes, becsületes, református magyar ember...”

Végül egy rakás filmmel visszatértem Bukarestbe, kezdtem volna vágni az anyagot, de a kopírozó műhelyben nem találták a hangot, elveszett. Bodor, ha jól emlékszem, még a Securitáténál is reklamáta, hogy sabotálják a magyar adást, emiatt tűnt el a hang. Pali azt akarta, menjek vissza. De ezt már kerek-perec megtagadtam. Hogy magyarul nézem meg a parasztembereknek, hogy eltűnt a hangjuk? Én se hiszem el, hát még ők. Így halt hamvába egyetlen mezőgazdasági riportom. Hazugság, hogy bántam, titokban kárörvendtem is.

Székelyudvarhely és Manhattan. Ugyanilyen alapon zavart le Székelyudvarhelyre, hogy a háromszáz éves református kollégiumi ünnepségről csináljak riportot. Na de hát én nem évfordulós anyagokat felvenni jöttem ide! Megint rám szólt, hogy semmi primadonnáskodás! Ez a muszáj-munka viszont jól sikerült. Ugyanis kiváló társaság jött össze az évfordulóra. Ebbe a kollégiumba járt Kányádi, Csíky András és még egy rakás szegénylegény mellett a nagy mesemondó Benedek Elek is. Rögtön Csíky András kezébe nyomtam a mikrofont, hogy ő lesz a riporter, mutassa be az iskoláját. Spielmann Misit, a frissen végzett történeoszt adták mellém asszisztensnek. (Ő később hál' istennek elment a televíziótól, mert munkatársnak katasztrófális volt, most viszont a marosvásárhelyi Teleki Téka érdemdús igazgatója.) Rábíztram, hogy szedje elő a könyvtárban, mi minden történt a világban, 1670-ben, amikor gróf Bethlen János megalapította a kollégiumot. Fogtam egy elsős kisgyereket, beraktam a hegyoldalban a birkanyájba, és ahogy ő ballagott a táskájával az iskolába, én közben elmondtam, hogy miféle események estek annak idején, mikor a kicsi székelyek először léphették át a kollégium küszöbét. Például ebben az évben adták el az indiánok a Manhattan félszigetet a hollandoknak harminc dollárért. Kányádi pedig elmesélte, hogy szökődtek ki a kollégium kerítésén át a lányokhoz. Az évfordulóból annyi volt csupán, hogy Csíky Bandi, mint riporter, megkérdezte az első osztályosokat, hogy háromszáz év sok, vagy kevés? Az egyik azt mondta, hogy sok, a másik azt, hogy nem. De hát egy elsős bármit válaszol ilyen kérdésre, az mindig jó. Ebből összevágtam jó félórás filmet, és nem volt benne egy szó sem arról, hogy köszönjük pártunk és kormányunk gondoskodását, és egyéb szokásos közhely. Büszke is vagyok rá, hogy a kb. húszórányi anyagban, amit a bukaresti magyar adásnak csináltam, ilyen pártos, kormányos, csauszeskus frázis véletlenül sem fordul elő, bármelyiket kitehetem ma is nyugodtan az asztalra. Ez persze annak is köszönhető, hogy társaim helyettem is teljesítették az alányalási normát, meg hallgatóságosan Bodor is fedezte, hogy én az ilyesmit kerülöm. Így sikerült megőrizni a szüzességem. Az udvarhelyi riport vetítése után a miniszterelnök-helyettes Fazekas János felhívta Bodort: ki csinálta ezt a gyönyörű filmet az ő iskolájáról? Mert ő is a székelyudvarhelyi kollégiumba járt.

Cipésznek cipője, tévésnek tévéje. Három évig dolgoztam a bukaresti televíziónál, de nekem Romániában sohasem volt tévém. Szombat esténként néha Bodoréknál megnéztem a Mannix krimisorozatot, vasárnap esetleg futballmecs-cset Majtényiéknál – mást sohasem láttam. Ebből furcsa módon előnyöm származott, ugyanis egyáltalán nem ismertem a román tévé sztárjait, celebjeit, ahogy ma mondják. Az egyik nagymenő riportert egy alkalommal szó szerint elküldtem az anyjába, mert pimaszul követelte, hogy adjam át azonnal a nekem előjegyzett hangkopírozó munkahelyet. A velem dolgozó magnós kislány szörnyen megijedt, és miután a pasi elment, riadtan kérdezte: tudja, ki volt ez? Nem én. Hiszen ez B. elvtárs! És ki az a B. elvtárs? Nem hitt a leányzó a fülének. Ugyanez megismétlő-

dött egy még nagyobb menővel, Tudor Vornicuval, akitől – mint később megtudtam – az egész stúdió reszketett. Ő valami gúnyos megjegyzést tett az épp adásban menő öreg Kőmives Nagy Lajos dadogására. Spontán elküldtem őt is a jó édesanyjába, amitől meghökkent. Mindezt csak azért érdemel említést, mert a mi drága jó szocializmusunkban az lett a váratlan hatása az én trágárkodásomnak, hogy mindkét nagymenő, és még egy pár tévés attól kezdve előre köszönt nekem a folyosón! Azt hitték, óriási hátvédjeim vannak, azért merek velük gorombászkodni.

Cornelia, szépséges Cornelia. Egyszer viszont keményen pofára estem a tájékozatlanságom miatt. A magyar szerkesztőség a toronyépület kilencedik emeletén volt, ezért állandóan lifteztünk. Gyakran találkoztam a felvonóban egy gyönyörű szép barna hölgygel, frocliztuk egymást néha, és csak annyit tudtam róla, hogy Corneliának hívják. Krakóban a dokufilm-fesztiválra beválogatták egy filmet, így én is bekerültem a román küldöttségbe. Vonaton, hálókocsival mentünk Lengyelországba, és nagy meglepetésemre a hálókocsi folyosóján ott áll a szépséges Cornelia. Na, gondoltam, most vagy soha: elkezdtem fűzni. A duma elején gyanútlanul megjegyeztem: mi csak a liftből ismerjük egymást, tulajdonképpen mit csinálsz te a tévénél? Válaszul a hölgy azonnal elküldött – de szó szerint! – jó anyámba és faképnél hagyott! Többet nem akart velem az istennek sem szóba állni. Végül a társaim felvilágosítottak: Cornelia az ország egyik legnépszerűbb műsorvezetője és bemondója! Joggal gondolta, hogy csúfot űzők belőle, mikor az egész ország ismeri. Hiába magyarázkodtam, nem állt többé szóba velem. Két évtizeddel később találkoztunk újra, ekkor már elhitte tévétlenségem történetét. Csakhogy már késő volt.

Sokkal jobb, mint nőekkel! A szocialista rendőrség fennállásának huszadik évfordulójára kiadták egy bizalomra méltó rendezőnek, hogy tizenkét perces filmben mutassa be, milyen nagyszerű a milícia munkája. Nemcsak a bűnüldözésről kellett szólni, hanem például a lakossági nyilvántartásról, vagy a dunai járőrözésről. A rendező kérésére én voltam a film operátora, a rendőrségtől pedig egy igen vagány konzultánst kaptunk. Az ezredes mindig civilben jött, és mint kiderült, még a királyi időkben végezte a rendőrtisztviselői iskolát, és a bukaresti erkölcsrendészetben kezdte a pályafutását. Kacagtató régi történeteket mesélt. Volt például egy ortodox pópa, aki rendre összeverve került be a rendőrségre, mert fiatal fiúkat, gyerekeket molesztált a villamoson, és elnászpángolták. A királyi rendőrségnek esze ágában sem volt az apró dolgokat ügyészségre adni, lekentek az illetőnek két pofont, és kirúgták, hogy javuljon meg. A homokos pópát előbb összeverték a villamos utasai, aztán még a rendőrségen is kapott, de mindig kieresztették. Annak idején rengeteg utcalány volt a placcon, egy razzia alkalmával húszat is bevittek. Épp ilyen alkalommal került be a félpuhára vert pap is. Egy rendőr kitalálta, bearakja a lányok közé azzal, aki meg tudja erőszakolni, azt kiengedik. De a csajok az

istennek sem tudtak zöld ágra vergődni vele. Végül elégük lett a pópából, és átadták az ügyészségnek. A perben fiatal tisztként az ezredesünk tanúskodott. A pápa térdre borult a bírói emelvény előtt és összekulcsolt kézzel könyörgött: „Bíró úr, csak egyszer próbálja meg maga is, meglátja, hogy sokkal jobb, mint nőikkel!”

„Külföldre távozottak kartotékai”. A vagány konzultáns – akkor már a rendőrség politikai osztályának a vezetője – javasolta, hogy válasszunk egy-egy rokon-szenves rendőrtisztet és őrmestert, és velük mutassuk be a rendőri munkát. Berendelt tíz tisztet, tíz altisztet, és felállították őket a bukaresti központi rendőrsége termében. A konzultáns udvariasan előre engedett minket, és bevonulásunkra a húsz zsarunak kigúvadt a szeme: rajtam ugyanis jeans volt, amit Bukarestben akkoriban ellenséges uniformisnak számított. De a hátam mögött megjelent a főnök, és sorakozót parancsolt! Az egyik oldalon tíz tisztt, a másikon tíz altiszt állt, mi pedig a hármásban susmorékkoltunk, hogy na, melyik tetszik? Mondtam, hogy az altisztek közül hátulról a harmadik, és a főnök szólt, hogy hátulról a harmadik, előlépni! Hátra arc! Balra át! – mert meg kellett nézni minden oldalról. A rendőreink vérig voltak sértve, hogy őket egy farmernadrágos pacák orra előtt kommandírozzák. Te Jóisten, ha egyszer ezekkel találkozom az utcán!

Kiválasztottunk egy szép pocakos, jovialis kinézetű őrmestert, és egy fiatal tisztet. Velük eljutottunk például a lakossági nyilvántartóba is, egy régi kétemeletes villába, ahol az összes román polgár személyazonossági kartotékját őrzik. A parancsnok őrnagy asszony elmondta, hogy az épület baloldalán van a férfiak nyilvántartása, jobboldalon a nőké. Filmezésre a legjobb fényviszonyú női oldal B és C betűs helyiségét választottuk ki. Forgatás közben tréfás kedvemben megkérdeztem a parancsnokot: nem volt még gondjuk abból, hogy nem tudták, baloldalra vagy a jobbra kell tenni egy kartotékot? Mire céloz? – kérdezte komoran. Hát hogy vannak olyan esetek, amikor a két nem között bizonyos átmenet létezik. A nő elkezdett sértetten ordibálni, hogy mit képzelek... Akkoriban volt Románia magyar származású magasugró bajnoknője Balázs Joli, akinek meglehetősen férfias kinézése volt, és én marha, még meg is kérdeztem, hogy például az ő kartotéka itt van-e, vagy a másik oldalon? Erre letolt a sárga földig, de hogy bebizonyítsa, hogy „Jolanda” már 16 éves korában is lánynak volt bejelentve, egy besztottja másodpercek alatt odahozta az adatlapját.

A terem egyik sarkában böhöm nagy pléhszekrény állt: „Külföldre távozottak kartotékai”. Akkor még nem reméltem, hogy egy szép napon én is közéjük kerülök.

Mire tanít a börtön? Bűncselekmény-rekonstrukciót is forgattunk. Kihoztak egy fiatal bűnözőt a börtönből, hogy mutassa be, hogy ürítette ki ebédszünetben egy élelmiszerüzlet pénztárát a szomszéd ház pincéjéből betörve. Egyetlen szerzője egy kihagyott betonvas volt. Az egyik rendőrünk stopperórával a kezében mérte, mennyi időre van szüksége a gyerekeknek a két pince közötti a fal áttö-

réséhez. Ötvenöt másodperc alatt végzett vele. Három vagy négy téglá közötti fűgából függén kikaparta a maltert, és egy nagyot ütött rájuk, amitől azok kiestek, és a lyukon ő átfért. Szegény nagyon meg volt ijedve a lámpáktól, a kamerától, mert végigfilmeztük. A bemutató végén megkérdeztem tőle, hol tanulta ezt a technikát? Hogy lehet ilyen marhaságot kérdezni, nézett rám: hát a börtönben!

Várandós apukák. Operatorként az egyik sajátosságom volt a rejtett kamera. Felvettem például, hogyan viselkednek a szülészetben a leendő apák, hogyan várják a gyermeket, miképp reagálnak, mikor megtudják, hogy fiú vagy lány – még nem volt ultrahangos vizsgálat –, hogy veszik először kézbe a babát... A szocializmusban semmiféle személyiségi jog nem volt, azt filmeztél, amit akartál. A titokban felvett apukák is csak a vásznon látták viszont magukat.

A rendőr visszaad. A korrupcióról? „Kicsivel” kezdem. A drága Barta Gabi barátomnak, rendezőtársamnak volt egy Trabantja, ami akkor luxuscikk volt, vezető rendezők és vezető operatőrök évekig gyűjtögettek rá.

Gabi gyalázatos sofőr volt. Ami kihágás létezik, mind elkövette. Fordítva ment az egyirányú utcában, áthajtott a piroson, várakozott a tilosban... Amint a rendőr lefűtyülte, megállt, lecsavarta az ablakot, felvette a leírhatatlan hű kutyaarcát és szendén nézett a rendőrrre. Mikor odaért a kocsihoz, és megkérdezte: tudja maga, mibe fog ez magának kerülni? Gabi egy szuszra elmondta a szabvány választát: tudom biztos úr, ötven lej, ha helyben fizetek, száz lej, ha hazaküldik a jegyzőkönyvet, és tíz lej, ha mi megegyezünk egymással. És már húzta is elő az előkészített tizlejest a zsebéből, és a dolog el volt intézve. Egyszer a tengerpartra tartotunk. Konstancán, ahol kezdődik a tengerparti országút, megint valami bakit csinált. Lemeszelte a rendőr, lejátszódott a standard jelenet, ám Gabi zsebében tízes sehol, csak százasa volt. Itt egy pillanatra megakadt a dolog, de a rendőr megszólalt: tudok visszaadni, és leszámolta a kilencven lejt, majd elmondta, hogy hívják, és ha egy másik rendőr is megállítja Gabit, mondjuk, hogy az ő barátai vagyunk, és nem lesz semmi baj.

Genetikai hiba a román korrupció vagy népbetegség? Gyakran emlegetik a romániai korrupciót genetikailag meghatározott, veleszületett népbetegségként, pedig nem az. Magyarország százötven, Románia viszont ötszáz évig volt török uralom alatt, amely egészen más török uralom volt, mint a magyarországi. Egyrészt az oszmán birodalom már oszladozott, egyre több pénzre volt szüksége a szultánnak, másrészt nem tartózkodott török hadsereg a két román fejedelemség területén. Ám Bukaresttől 60 kilométerre tartották azt a helyőrséget, amelyik azonnal lecsaphatott, ha valaki felemelte a fejét. A 17–18. század a fanarióta korszak volt Romániában, ami azt jelenti, hogy a két fejedelemség trónja állandó árverezés alatt állt: pénzért meg lehetett venni Isztambulban. A város ma is létező Fanar nevű negyedében bonyolították az üzletet, innen az elnevezés. Általában fanari görög pretendensek – trónkövetelők – ajánlották fel a szultánnak a trón

árát, plusz azt, hogy megemelik a lakosság adóját. Amikor jelentkezett az új önjelölt, és befizette a lóvét, a törökök írmagjával együtt kinyírták az elődjét. Azért került sor a csecsemőkre is, hogy ne legyenek örökösödési gondok.

A nyertes aztán addig ülhetett a trónon, amíg valaki nem tett jobb ajánlatot; akkor minden kezdődött előlről. Kétszáz év leforgása alatt a havasalföldi és a moldovai hercegségben több tucat ilyen forduló volt. A korrupcióval kapcsolatban mindig elfelejtik, hogy aki megvette a trónt, annak a vállalása kifizetéséhez ki kellett árusítania minden állami posztot: a helytartókét, az adóhivatalvezetőjét, a rendőrfőnökét... Vevői szintén arra kényszerültek, hogy áruba bocsássák a beosztotti állásokat. Ez csaknem kétszáz éven át folyt, ezért nem érezték a korrupciót korrupciónak, mert az ügymenethez tartozott, ha valamit el akarsz intézni, azért fizetni kell, mert az inkasszálo is fizetett valakinek, hogy abba a székbe kerüljön, amiben ül. Így alakult ki a végtelen vesztegetési lánc.

Kent kent. A kommunista hiánygazdaság örökölte, sőt szépen továbbfejlesztette a fanarióta hagyományt. Ekkor nemcsak a köztisztviselői, hanem az egyszerűbb, netán alantásnak tűnő állások is áruba bocsáthatóvá váltak. Bár egy bukaresti élelmiszerüzletben az eladói fizetés csak 800–900 lej volt, mindenki tudta, legalább húszezer lejt kell lepengetni ahhoz, hogy a pult mellé kerülhess. A befektetést aztán be tudtad hozni, mert te voltál a szalámik és húsok ura, és minden hiánycikkhez csak némi baksis árán lehetett hozzájutni.

Az a magyar, aki a Ceau-időkben járt Romániában, tudta, meg kell vesztegetnie a határőröket, vámosokat ahhoz, hogy ne kekeckedjenek, vagy átengedjenek bizonyos dolgokat. A vesztegetési alapszabvány két doboz Kent cigaretta volt. A román szocializmusban, nem tudni miért, a Kent lett a lefizetési egység. Adoma szerint volt olyan doboz Kent, amit sose szívtak el. Valaki odaadta az orvosának, az továbbadta az autószerelőjének, a szerelő a fűszeresnek, a fűszeres a gyógyszerésznek, a gyógyszerész a mészárosnak, egész addig, amíg vissza nem került az orvoshoz.

Az én baksisom nem kell? A világ rendjéhez tartozott, hogy beárazott volt minden ügyintézés, vásárlás. Tudni kell hozzá, hogy sem a milicista, sem az élelmiszerüzleti eladó, sem az a vámos nem tarthatta meg az egész kenőpénzt magának, mert egy részét tovább kellett adnia felfelé, másképp úgy repült onnan az illető, mint a piny. Áthelyezik olyan helyre, ahol nincs forgalom, ülhet a baksisán! Vagyis ez nem egy vagy két, netán száz emberen múlt, berögződött rendszer volt. Annyira berögződött, hogy a kérvényező, az ügyfél akkor ijedt meg, ha nem fogadták el a pénzét. Mi a bibi a rendszerben, miért nem akarja a pénzem, miben hibáztam, mit tud ez rólam? Csupán a naivok hiszik, hogy ezt hamar ki lehet törölni a fejkéből, a zsigerekből.

Ennek tulajdonítható, hogy a fordulat után a török üzletemberek rengeteg céget alapítottak, ők voltak a legsikeresebbek Romániában. Képzeld el, hogy eluta-

zik egy német Brassóba vagy Segesvárra, mert hallotta, hogy ott még voltak németek és valami bizniszt akart csinálni. Érdeklődik a törvények után, mennyi az adó, kitől, milyen engedélyre van szüksége és így tovább. Ponciustól Pilátusig zavarták, ha ráunt a futkosására, azzal ment haza, hogy soha többé Románia! A török viszont nem a törvények után érdeklődött, hanem elővette a pénztárcáját, és azt kérdezte: kinek mennyit? Neki napok alatt megvolt minden engedélye, amit a német talán egy életen át sem kapott volna meg.

Hamlet a főbejáraton át. A korrupció egyébként Nyugaton sem annyira kivételes, csak más összegekkel és más szinten. Ám van még egy romániai sztorim. '53-ban az ifjúsági fesztivál idején egy kedves bukaresti barátommal császkáltunk, és éppen akkor volt a Lawrence Olivier Hamlet-filmjének a bemutatója, amit nagyon szerettem volna megnézni, de hajnaltól álltak sorba a jegyekért és kétszeres rendőrkordon vette körül a legnagyobb bukaresti mozit, hogy a tülekedést kordában tartásák. Arra sétáltunk, mikor ez a fiú szólt, hogy nézzük meg ezt a filmet. Megörültél, hát nem látod, milyen csődület van, hogy szerzel jegyet? Menj csak előre, és ahol kérik a jegyet, mutass a hátad mögé, hogy nálam van. Ilyet életemben nem csináltam. Gyerekkoromban belógtam a moziba a hátsó bejáraton, de hogy nekimenjek a főbejáratnak jegy nélkül, azt soha nem próbáltam. Az első kordonnál intettem a hüvelykujjammal a hátam mögé, és beengedtek! A második kordonon túl, a mozi előcsarnokába találtuk magunkat, ott még mindig jegyekre vadásztak, és a terem bejáratánál embertölcser állt. Szembe mentem a jegyszedővel, és ott is a hátam mögé mutattam, csak mikor már benn voltam, akkor fordultam meg, hogy lássam, mi történik. Az én Viktor barátom, a jegy helyett egyszerűen egy tízest adott oda. Minden szöveg nélkül átnyújtotta és mindketten bent voltunk. Igaz, hogy helyünk nem volt, de felmentünk a balkonra, leültünk a lépcsőre és megnéztük a filmet.

Erre a módszerre soha az életben nem jöttem volna rá, pedig arra tanítottak, ha valamit el akarsz intézni, főképp köztisztviselőnél, és felajánlász neki egy kis pénzt, ha felháborodottan tiltakozik, ne válaszolj semmit, csak duplázd meg az összeget. Ha még mindig kiabál, netán azzal fenyeget, hogy feljelent, duplázd meg másodszor, majd harmadszor is, de a másodiknál általában már abbahagyták a tiltakozást. Idomítottak rá, de mi Erdélyben, Kolozsváron ilyen „mozis” műfajban járatlanok voltunk. A korrupció valószínűleg minden balkáni országban ugyanúgy működik, mint Romániában, és ez nem csúnya emberi hiba, hanem rendszer. A marxista közgazdaságtan terminusai szerint ez a nemzeti jövedelem újrafelosztása.